

Tento stručný přehled odkazuje k pojmům a termínům, s nimiž se bude během semestru pracovat.

Pragmatika a sémantika

Sémantika je u Morrisa odvětví zabývající se vztahem znaků k jejich významům, respektive k objektům (referentům), k nimž mohou být znaky vztaženy. Při zaměření na přirozený jazyk je striktní rozlišení sémantiky, syntaxe a pragmatiky často nejisté. I když je bilaterální pojetí znaku běžné, do užívání jazyka v komunikaci zpravidla vstupuje znak jako jeden celek a podstatná je jeho **aktuální referenční platnost** (i když ta je umožněna a podmíněna autonomními, mimokontextovými vlastnostmi znaku). Problémy rozlišení znaku a ne-znaku se objevují velmi podstatně jednak na hranici mezi morfémy lexikálními a gramatickými, jednak u lexikálních morfémů samých. Kromě morfémů, jejichž sémantika je nejen etymologicky, ale i ze synchronního hlediska zřetelná (např. *uč-* v nejrůznějších odvozeninách), existuje v současné češtině mnoho lexikálních morfémů zcela neprůhledných, ať už z toho důvodu, že pocházejí ze slov přejatých, nebo pro historickou nejasnost. Např. ve slovech jako *bible*, *biblistika*, *bibliografie*, *bibliofilie*, *bibliotéka*, *bibliobus* je zřetelný morfém *bibl-* (podle města Byblos, ve staré řečtině pův. „papyrus“, „svitek“, „kniha“); jeho význam se v současné češtině buďto vztahuje k Bibli jakožto zcela určitému textu, nebo se v rozšířené podobě *biblio-* chápe zcela volně s významem „související s knihami“. Podobně ve slovech jako *pterosaurus*, *pterodaktyl*, *helikoptéra* nacházíme společný starořecký lexém *pter-* s významem „peří“, „křídlo“; zatímco však u názvů pravěkých živočichů se sémantická souvislost (alespoň pro poučené uživatele) doposud vnímá, u slova *helikoptéra* už povědomí souvislosti zcela mizí, jak ukazuje i dloužení samohlásky. Morfémy *bibl-* a *pter-* sotva tedy můžeme označit za jednoznačné znakové jednotky současné češtiny, schopné mít referenci.

Pragmatika a gramatika

Gramatické morfémy (včetně slovotvorných) se v tradičním chápání rovněž uznávají za jednotky znakové povahy, jde však o znaky jiného typu, než jsou morfémy lexikální (jejich „pojmovým obsahem“ je gramatický význam). Jejich „významová zatíženost“ je odstupňovaná. Výjimku představují gramatické morfémy podílející se na vyjadřování časových významů – jestliže totiž není sporu o tom, že čas je kategorií **deiktickou** (referuje k lokalizaci obsahu věty na časové ose vzhledem k okamžiku promluvy), pak mají gramatické morfémy s významem času (spolu s ním vyjadřují zároveň osobu a číslo) referenci, a tudíž jsou znaky podobného typu jako **indexy**. Protože však vyjadřování časových významů se na složených slovesných tvarech distribuuje mezi několik složek, z nichž některé, jakožto pomocná slovesa, jinou než časovou funkci nemají (*jsem*, *jsa*, *budu*), je i zde situace složitější. Vztahy znaků mezi sebou (tedy v Morrisově definici syntax) se vyjadřují / manifestují prostřednictvím jak gramatických morfémů, tak morfémů lexikálních (spojky, primární a sekundární předložky). Jiné složky slovní zásoby, tzv. indexy (*já*, *ty*, *zde*, *ted*), jsou jakožto znaky značně specifické. Jejich sémantická složka je, jak známo, primárně dána pouze jejich referencí, tj. pragmaticky, a jejich deskriptivní (neindexové) užití je vázáno jen na zcela speciální kontexty. Referenční podmíněnost jako primární faktor platí i pro tzv. **situační deixi**. Rovněž částice jakožto svébytné lexikální jednotky mají funkci primárně pragmatickou.

Do oblasti gramatiky ovšem nepochybně patří také syntaktické vztahy, které znakovou povahu nemají, nicméně jejich interpretace, zejm. např. interpretace spojek v konkrétních výpovědích, je zpravidla podmíněna **pragmatickými presupozicemi** spojenými s jednotlivými větami. I souvětí s tak průhlednou (nesémantickou, logickou) spojkou, jako je *a*, mohou být na základě našich „znalostí světa“ interpretována různým způsobem, srov. (1) – (8):

(1) *Jana je v kuchyni a poslouchá rádio.* (U obsahů spojených vět předpokládáme simultánnost časovou i prostorovou.)

(2) *Josef hraje na housle a Jana hraje na klavír.* (Obsahy spojených vět mohou být simultánní časově, a to jak aktuálně, tak i neaktuálně, simultánnost prostorová je pouze potenciální.)

(3) *Odemkl dveře a otevřel je.* (Časová následnost bez speciálních presupozic.)

(4) *Josef ukradl peníze a šel do banky.*

(5) *Josef šel do banky a ukradl peníze.* (Časovou následnost vyjadřují (4) i (5), každá výpověď však má jiné presupozice podmiňující zejména potenciální „dointerpretování“ věty na druhé pozici.)

(6) *Usnul a zdálo se mu, že létá.* (Obsah věty v pořadí druhé je časově zahrnut v obsahu v obsahu první věty.)

(7) *Josef cítí ukřivděn a podal výpověď.* (První věta vyjadřuje příčinu, druhá následek.)

(8) *Prozkoumali jsme tu závadu a ukázalo se, že je horší, než jsme čekali.*

(Nejde o kauzální vztah jako u (7), obsah věty pověď na druhé pozici vyjadřuje výsledek obsahu věty první.)

Neznamená to, že uvedené interpretace souvětí (1) – (8) dokládají „mnohoznačnost“ spojky *a* (zejména jde o kontextově podmíněné významy „a potom“ a „a proto“). Ve všech takových případech jde o interpretaci posluchače nebo čtenáře, který tyto významy do vztahu touto spojkou sloučených vět vnáší (vinterpretovává) v důsledku navyklého způsobu organizování informací o událostech do zkonvencionalizovaných „scénářů“ : To, co se stalo dříve, je běžně zmíněno/popsáno dříve; jinak řečeno, nemáme-li k dispozici nějaký signál, že tento předpoklad neplatí, intuitivně ztotožňujeme textovou/výpovědní lineárnost s časově lineárním sledem událostí, což platí zejména pro narativní texty. Kauzální chápání zase může být výsledkem empiricky založeného posouzení možných sémantických vztahů obsahů uvedených vět.

V podobných případech je velmi pravděpodobné, že analogicky by takové sledy vět interpretovali nejen mluvčí českého jazyka, ale i jazyků jiných, tudíž zde zřejmě funguje obecnější kognitivní princip.

Na druhé straně zase (syntaktický) vztah jednoho znaku ke druhému může být dán / podmíněn výlučně faktory pragmatickými a záleží na konkrétním jazyce, zda a jak bude, nebo nebude vyjádřen gramatickými prostředky. V češtině shoda v gramatickém rodu (který je v tomto případě dán pragmaticky) u preteritálního přísudku v 1. a 2. os. sg. zajišťuje (referenční) identifikaci mluvčího a adresáta: *Já jsem přišel/přišla – Ty jsi přišel/přišla.*

Nabízí se možnost nahradit termín znak termínem jazyková jednotka / entita. Užívání jazyka, tj. jeho fungování v **pragmatické perspektivě**, není zřejmě oddělitelné od jakékoli složky

jazyka, neboť užíváním dostává každý jazykový výraz **pragmatickou dimenzi**, resp. lze na něj pohlížet z hlediska pragmatického. Platí to jistě především o výrazech, které jsou jazykovými znaky, ale zprostředkovaně se pragmatický aspekt projevuje např. i u jednotek fonetických. Srov. zejm. příznakovou artikulaci některých hlásek v souvislosti s tím, pro jaký kód / subkód v rámci daného jazyka se mluvčí rozhodne, dále konotace s určitými subkódy spojené a jejich vázanost na konkrétní komunikační situaci. Pragmatickou funkci dále má intonace při rozlišování ilokučních / komunikačních funkcí výpovědi, tedy v oblasti řečového jednání.

Ve větách s indikativem může intonace napomáhat rozlišit vskutku „sdělovací“ výpověď od užití transponovaných typu *Nemluvíme a píšeme! Otevřeme si učebnice na straně 25.* (Ve druhém uvedeném příkladu je zároveň podmínkou direktivního smyslu užití věty přítomnost všeobecného subjektu.) Intonace se podílí i na reinterpetaci imperativních vět typu *A pak mu věř! No dej mu něco takového na starost!*, i když zde máme co dělat především s konstrukcemi do značné míry frazeologizovanými. Rozhodující je funkce intonace při rozlišení různých typů direktivnosti ve větách, v nichž je imperativ užit v základním, široce výzvoevém smyslu .

Intonaci lze zařadit mezi znaky, protože jistá melodická schémata jsou jednoznačná, mají tedy svou složku výrazovou i obsahovou, srov. např. českou intonaci / melodii „varování“ nebo intonační signalizaci ironických výpovědí. Morrisova definice operující pouze se „znaky“ tedy může být z tohoto hlediska viděna spíše jako metafora.

Jako hlavní důvod, proč je nutné odlišovat pragmatický pohled na jazykové jevy, se uvádí nemožnost plně interpretovat věty pouze na základě jejich jazykového významu, resp. pouze na základě jazykového významu jednotek, z nichž jsou utvořeny. Nejde jen o již zmíněné indexové výrazy nebo o výrazy či konstrukce dvojznačné či neurčité, ale také o významy, které do vět „vnášíme“ (vinterpretováváme) na základě svých znalostí mimojazykové skutečnosti. Srov. výše uvedené příklady (1) - (8), resp. v mnoha pragmatikách citované příklady

(9a) *Vzali se a měli dítě.*

(9b) *Měli dítě a vzali se.*

(9c) *Vzali se a (potom) měli dítě.*

(9d) *Měli dítě a (potom) se vzali.*

Z hlediska použité spojky by mezi pravdivostí souvětí (9a) a (9b) neměl být rozdíl, protože A & B je stejné jako B & A, jestliže jak A, tak B jsou věty buď pravdivé, nebo nepravdivé. Jak ale ukazují (9c) a (9d), naše interpretace (a tím i možné hodnocení pravdivosti celého souvětí) bude pokaždé jiná, protože vycházíme z předpokladu, že lineární uspořádání jazykových pojmenování jevů ve výpovědi, kterou o mimojazykových událostech hovoříme, zpravidla přirozeně odpovídá pozorovanému reálnému pořadí těchto jevů (jejich časové následnosti) ve skutečnosti. Do spojky *a* zde tedy vnášíme význam „a potom“. Pokud chceme tento význam časové následnosti eliminovat, musíme to udělat explicitně, např. *Vzali se a měli dítě, ale nevím, jestli opravdu v tomto pořadí*, případně uvést dané dvě věty do takového kontextu, který umožní vnímat jejich obsahy paralelně, nikoli sekvenčně, např. *Co je nejvíc zaměstnalo v minulém roce? – Vzali se a měli dítě.* Není znám jazyk, který by v podobných případech vnášel do spojky *a* význam „a předtím“. (Přesnější by zřejmě bylo říci, že není

známo společenství uživatelů nějakého jazyka, kteří by podobná spojení takto interpretovali.)
Ve spojení vět, které nevyjadřují události, např.

(10) *Je hezký a (je) inteligentní.*

zase interpretujeme *a* jako „a také“ – charakteristika uvedená na druhém místě se chápe jako „přídavek“. (Platí to vždy mezi složkami spojenými právě touto spojkou, i když celkově jsou složky více než dvě: *Je hezký, inteligentní a dobře situovaný*, tedy „A, B a také C“.) Zatímco však význam časové následnosti máme sklon uplatňovat i u vět pouze juxtaponovaných (*Vzali se. Měli dítě.*) jen v důsledku jejich pořadí, pro význam „a také“ to bez užití spojky neplatí. Pragmatické významy jako výsledky pragmatického zpracování jednotlivých vět jsou významným příspěvkem k jejich interpretaci. Řekneme-li (10) *Bud' se z něho stal alkoholik a žena ho opustila, nebo ho opustila žena a z něj se stal alkoholik, ale nevím, jak to vlastně bylo,*

připouštíme, že bez „pragmatického vstupu“ nejsme schopni posoudit, co je v daných dvou variantách příčina a co následek. Ještě výrazněji se pragmatický vstup vnášený do vztahu dvou vět a celkového významu uplatňuje v následujícím příkladu:

(11) *Getting married and having a child is better than having a child and getting married.*

Příklad lze primitivně schematizovat:

A a B je lepší než B a A.

Je evidentní, že jazykový význam složek *A* a *B* je stejný bez ohledu na jejich pořadí, je však třeba zdůvodnit, proč je první uspořádání označeno jako lepší než druhé, a takové zdůvodnění nám pouhý jazykový význam nemůže poskytnout. (Navíc v tomto případě jde o události, které, jak víme ze zkušenosti, simultánně probíhat nemohly.) Vysvětlení, proč je pořadí *A a (potom) B* „lepší“ než *B a (potom) A*, pak spočívá pouze v naší kulturně-sociální zkušenosti, kdy *lepší* pochopitelně neznamena kvalitu ve vlastním smyslu, nýbrž vlastnost „být společensky vhodnější, přijatelnější“. (Při překladu (11) do češtiny se vnášení pragmatických faktorů do interpretace uvedeného sledu výpovědi, resp. nutnost vzít tyto faktory v úvahu ještě znásobuje skutečností, že v důsledku historického vývoje má čeština kromě slovesa *vzít se* v tomto lexiko-sémantickém (konotačním) okruhu ještě speciální lexikální jednotky *oženit se* a *vdát se*, což poskytuje, opět při uplatnění mimojazykové zkušenosti, možnost dalšího odstínění uvedeného srovnání.) Hodnocení př. (11) ve smyslu „je to pravda“, nebo „není to pravda“ se pak primárně nemusí týkat vztahu obsahu věty k mimojazykové skutečnosti, ale především toho, jaký vztah k obsahu výroku zaujme uživatel, ať mluvčí, nebo adresát, tj. souhlasného nebo nesouhlasného hodnocení uvedené komparace.

Řečové jednání

Další možnosti interpretace př. (11) by byly spojeny s užitím dané věty ve (v tuto chvíli blíže neurčené) situaci, kdy by se adresát nebo adresátka mohli zeptat: *Proč mi to říkáš? = Co tím myslíš?/ Proč o takových věcech vůbec mluvíš?* Pokud by obsah takového souvětí byl pro adresáta osobně relevantní, otázka *Proč mi to říkáš?* by patrně vyplynula z nevyslovené předcházející interpretace přibližně ve smyslu „Chce mi (předchozí mluvčí) dát radu, nebo měsnad chce varovat před nějakým neuváženým krokem?“ Adresát/ka by takto uplatnil/a jednak tzv. **konverzační implikaturu**, jednak další z kroků, které se při interpretaci výpovědi

neopírají pouze o její jazykový význam. Ačkoli tedy uvedený příklad je z hlediska své gramatické formy primárně sdělením / tvrzením, jeho potenciální interpretace jako (nepřímo realizovaného) výzvového řečového jednání, jímž varování i rada jsou, není vyloučena.

Smysl výpovědi je sice na **významu věty** závislý, neboť význam věty je jeho „nosičem“, avšak nevyčerpává se jím, je zpravidla bohatší, a to právě o ony „vinterpretované“, pragmatické složky. Je pak otázkou teoretického přístupu, jaký statut a rozsah se oněm vinterpretovaným složkám přisuzuje. Je však třeba mít na paměti, že zatímco **věta** často připouští několikerou interpretaci, je dvoj- nebo i víceznačná, **užití výpovědi** víceznačné obvykle není (pokud to ovšem není záměr), protože komunikační situace formovaná (mimo jiné) faktory „já“ (mluvčí), „ty“ (adresát), „zde“ (lokální deixe) a „ted“ (temporální deixe) víceznačnost zpravidla odstraňuje, resp. na základě těchto faktorů ji odstraňuje adresát, když výpověď určitým způsobem intuitivně pochopí a případně následně reinterpretuje. (Jinou otázkou je, zda má adresát vždy k dispozici všechny nezbytné informace, vytvářející „laboratorní podmínky“; pokud ne, i užití výpovědi může být pro adresáta víceznačné.

V řečovém jednání se aspekty sémantické a gramatické s pragmatickými překrývají.

Lze tedy např. přesně vymežit, jakou formu v určitém jazyce má tzv. doplňovací otázka a čím se liší jednak od otázky zjišťovací, jednak od oznamovací a od imperativní věty (resp. od jiných větných typů, pokud jsou v příslušném jazyce gramatikalizovány další slovesné a větné módy), avšak postihnout všechny možnosti a způsoby užití doplňovacích otázek (tzn. jejich **komunikační funkce**) je sotva možné, i při snaze o vyčerpávající popis. Mezi jednotlivými „způsoby užití“ pak budou jen velmi volné, nepravidelné vztahy. Slovosledné a intonační varianty typu *Kam pojedete letos na dovolenou? Kam pojedete na dovolenou letos? Letos pojedete na dovolenou kam? Na dovolenou pojedete letos kam?* jsou podmíněny kontextově, představují různé případy komunikační artikulace, avšak užití každé z variant lze především zdůvodnit zpětně, predikovat však jen v omezené míře, např. při reakci na předcházející repliku. Doplnovací otázka jakožto větný typ má jistý funkční potenciál, avšak jeho realizace v konkrétní promluvě podléhá nepredikovatelným vlivům a modifikacím. V zásadě každé užití gramatického prostředku je jedinečné.

Pragmatická dimenze

Tzv. pragmatickou dimenzi má (v různém rozsahu) každá gramatická kategorie. Např. u slovních druhů je jejich pragmatický aspekt dán jednak jejich vztahem k referenci, který je zásadně rozdílný u substantiv a deiktických výrazů oproti všem slovním druhům ostatním, jednak jejich podílem na modifikování smyslu a komunikační funkce výpovědi (týká se zejména některých sloves a částic). Jsou tedy mezi slovními druhy takové skupiny, jejichž primární vlastností je schopnost vyjadřovat jedinečnou referenci - na prvním místě vlastní jména, ať už substantivní jednoslovná, nebo složená z více výrazů, dále tzv. indexy, především *já, ty, zde, ted* a výrazy na ně navazující (*můj, náš, tvůj, svůj, dnešní, včerejší* atd.). Referenční jedinečnosti nabývá v individuální výpovědní události každé referenčně (nikoli predikačně) užití jméno. ostává „referenční index“ umožňující referovat kamkoli, ale na objekt.) Na rozdíl od vlastních jmen mají tzv. obecná pojmenování svou standardní lexikální sémantiku. Pokud jde o částice, lze říci, že jako slovní druhy jsou konstituovány právě svou pragmatickou funkcí. Jsou sice výrazy, které fungují pouze jako výpovědní modifikátory (tzv. odpověďová slova *ano, ne*, zesilující částice *ba, dokonce*, epistémické modální částice *asi*,

snad, apod.), ale velké množství částic se k tomuto slovnímu druhu řadí sekundárně, na základě toho, že jsou užity jako modifikátory (pův. kvalitativní adverbia *jistě, určitě, vážně*, spřežky *bohužel, bohudík, naštěstí*, slovesné tvary *myslím, tuším*). Specifická je funkce adverbii vyjadřujících smyslové vjemy (*očividně, viditelně, znatelně, zjevně, slyšitelně, hmatatelně*), výsledky myšlenkových operací (*očekávatelně, předpokládatelně, hypoteticky, logicky*) nebo signalizujících převzatou informaci (*údajně*). Tyto výrazy se považují za lexikální vyjádření tzv. evidenciálních významů, tedy signálů toho, o jaké „důkazy“ mluvčí opírá své tvrzení. Slovesa jsou nositeli pragmatické (deiktické) kategorie času (dostávají referenci / schopnost referovat zařazením do času) a v jiném smyslu pragmatických významů modálních, které se překrývají s tzv. **ilokučními významy / funkcemi**. Modus slovesný se podílí na vytváření větného modu (typu věty), který se s ilokučními významy rovněž překrývá.

U nominálních kategorií (pád, rod, číslo) je významné to, že jsou charakteristické (ať už primárně, nebo jako výsledek kongruence) pro výrazy, které se podílejí na referenci. V kategorii pádu (u nekongruenčních výrazů, tedy nikoli u adjektiv, adjektivních zájmen a číslovek) jsou nominativ a akuzativ pády strukturními, bez sémantických příznaků.

U ostatních pádů jejich „lexikální“ charakter více či méně umožňuje, aby se pragmaticky motivovaným přenesením pádového tvaru na výraz sémanticky s tímto pádem nekompatibilní (napodobením) přenášel i „význam“ pádu, srov. užití instrumentálu známé ze sportovní publicistiky *domáci zaútočili rychlým brejkem – domáci zaútočili Novákem*, kdy se význam „instrumentálnosti“, který je sémantickou vlastností pádu, přenáší na pojmenování osoby, tedy jednotky primárně neinstrumentální. Případy, kdy právě „lexikální“ pádová sémantika užití pádových tvarů ve spojení s jistými lexémy naopak brání, jsou však rovněž motivovány pragmaticky, srov. *psát perem / rukou – *psát počítačem, jet autem / vlakem – *jet koněm*.

„Pragmatickou motivací“ lze v těchto případech vidět v tom, že instrumentál užíváme u pojmenování nástrojů, kterými pohybujeme, kdežto u nástrojů, které jsou někde umístěny, užíváme lokál s předl. *na: řezat pilou, nožem x na cirkulárce, psát perem x na počítači*.

Dativ se jako nesémantický pád vyskytuje omezeně (vedle *věřím rodičům také věřím statistikám*), zpravidla ale na jméno v tomto tvaru automaticky přenáší význam „zaměřenosti na jednotku jménem označovanou, zainteresovanosti“, srov. *zašpinil Pavlovi košili x zašpinil Pavlovi košili*, kdy ve druhém případě není Pavlova zainteresovanost vyloučena, není však jazykově vyjádřena (může být i *zašpinil Janě Pavlovi košili*). Zainteresovanost se vztahuje jen na živé bytosti, proto je dativ vyloučen, je-li doplněním slovesa název objektu, srov. *utrhnout bratrovi knoflík (od kabátu) / utrhnout psovi pár chlupů / *utrhnout kabátu knoflík / *ulomit židli nohu*. Čistě pragmaticky (kontaktovou funkcí) jsou motivovány tzv. volné dativy, ať už jde o tzv. dativ etický (sdílnosti) – *On vám ten kluk už umí číst, A on ti mamince vůbec nezatelefonoval*, nebo případy jiné. Z kontaktové funkce vyplývá, že dativ sdílnosti se objevuje pouze u zájmen 2. osoby, což např. v následujícím příkladu odlišuje tento typ dativu od dativu valenčního (*děkovat komu*): *On vám mu ani nepoděkoval – On mu ani nepoděkoval*. V některých pracích se ovšem etický dativ zahrnuje pod tzv. dativ kontaktový, který přechází k dativu zainteresovanosti a objevuje se mj. i u zájmen 1. osoby (*Nedělej mi tu nepořádek. To jsou mi dotazy!*), zejm. u *my*, vyjadřuje-li solidarizaci mluvčího s adresátem: *Ale paní Nováková, vy jste se nám po těch práškách osypala! A nyní nám obě mužstva vybíhají na hrací plochu*. Jako pragmaticky motivovanou výpovědní modifikaci lze chápat i

tzv. dativ libosti, který se uplatňuje pouze u reflexiva: *My se dřeme v zahradě, a ty si tady sedíš*. Tyto pragmaticky motivované dativy, ačkoli se vyjadřují zájmennými (deiktickými) výrazy, mají slovnědruhově povahu částic. Obecně lze u nich říci, že kontaktová funkce je u volných dativů přítomna vždy a podmiňuje fungování těchto prvků jakožto modifikátorů komunikační funkce výpovědi, v níž se vyskytují.

U předložkových pádů se sémantika komplikuje prostorovým nebo časovým významem předložky a pragmatické motivace jsou zde více věcí frazeologizace, srov. *jít do školy – jít na školu* (= jít studovat), *jít na soud* (za účelem nespecifikovaného jednání) – *jít k soudu* (za účelem jednání, jehož je konatel účastníkem) – *jít před soud* (tj. stanout před soudem, být předmětem projednávání jako obviněný). Pragmatická dimenze pádů se kromě uvedených jevů kříží s dalšími sémantickými a gramatickými kategoriemi: u feminin a neuter s významem živosti / neživosti a v rámci maskulina s kategorií životnosti. Ta se vztahuje jen na osoby a zvířata, nikoli na rostliny, zato u zvířat přetrvává i tehdy, je-li pojmenování zvířete vztaženo na potravinu – *jedli jsme pstruha, nabízeli kohouta na víně*. Užívání životných tvarů u substantiv neživotných signalizuje jisté emocionální zabarvení promluvy – *dostat padáka, dát si panáka* (v těchto dvou případech přeneseného významu neživotné varianty ani neexistují), *jíst buřta, koupit mercedesa*.

Gramatický rod je pragmaticky motivován u názvů živých bytostí, kde zejména u názvů osob kopíruje rozlišení pohlaví. (Názvy zvířat jsou v tomto směru méně důsledné, srov. tzv. rodovou vespolnost – *husa, straka* aj.) Porušování shody v tomto směru je podmíněno rovněž pragmaticky, ovšem v jiné rovině, opět jde o vyjádření emocionálně zabarvené, a to již u substantiva samého – *ty kluku ušatá, ty chlape špatná, ty zloději zlodějská*. Výhradně podobu feminin mají expresivní (vesměs pejorativně zabarvená) pojmenování mužských osob popisující některé jejich vlastnosti: *necita, nelida, nekňuba, nemotora, nerozuma, nedovtipa, nemrava, nemluva*. Výjimku s pozitivním hodnocením představuje *nebojsa*, které však má komický příznak. Ačkoli slovník připisuje těmto lexikálním jednotkám gramatický rod mužský (na prvním místě) i ženský, jejich užití pro referování k osobám, u nichž ženský rod koresponduje s přirozeným ženským rodem v češtině (kromě zastaralého *nestyda*) sice není vyloučeno, ale je méně časté. Pravděpodobnější je jejich užití v predikátu, nikoli referenčně (tj. *ona je necita*, nikoli *necita se na mě podívala*). Je např. možné užít o ženské osobě pojmenování *nemotora, nerozuma* nebo *nekňuba*, ostatní jsou však primárně maskulina. Je to právě výrazný nesoulad mezi příznakově femininní formou (tzv. rodově silná přípona *-a*) a referováním k mužským osobám, tj. k jejich pragmatickému fungování, který je spolu s inherentním příznakem negace („pozitivní“ protějšky neexistují) podstatou jejich expresivního charakteru.

Kategorie čísla u jmen má pragmatickou dimenzi ve své podstatě, protože referuje k rozlišování „jeden objekt“ – „více než jeden objekt“ v mimojazykové skutečnosti. Za pragmaticky motivovaný je zřejmě třeba považovat i duál, protože se týkal (resp. jeho zbytky se v češtině i jiných slovanských jazycích stále týkají) výhradně párových objektů (částí těla), duálové sklonění mají číslovky *dva, dvě, oba, obě*. Další funkčně-sémantické odstíny, které se u kategorie čísla mohou vyjadřovat, např. tzv. reference generická, resp. generická neutralizace sg. a pl. (*pes je savec – psi jsou savci, člověk je smrtelný – lidé jsou smrtelní*),

existence pluralií a singularií tantum, jsou ze synchronního hlediska neprůhledné a hledat u nich pragmatickou motivaci by bylo násilné.

U gramatických kategorií verbálních (osoba, čas, modus, genus verbi) je, pokud jde o vztah k pragmatice, výrazné jejich propojení s kategoriemi syntaktickými, tj. s jejich uplatněním v utváření věty, protože bezpříznakově se všechny ukazují na predikátu. Specifikem jazyků s rozvinutou flexí je, že se významy těchto kategorií kumulují v jednom formantu (gramatické příponě). Kategorie osoby je výhradně motivována pragmaticky. 1. a 2. osoba v pozici podmětu i v jiných pozicích referují k účastníkům komunikační situace: já = mluvčí, ty = adresát: *Já tě vidím, Petr mě vidí*. 3. osoba je buďto neosoba (*Prší*), popř. ne-účastník komunikace n. objekt, o němž se mluví. Kategorie času již byla zmíněna. Jinou věcí je obligátnost nebo naopak příznakovost ne/vyjadřování personálních indexů, protože příslušnou referenci vyjadřuje jeden z gramatických významů koncovky – v češtině je lexikální vyjádření *já* a *ty* rovněž podmíněno především pragmaticky, potřebami kontextu a/nebo nutností ve výpovědi zdůraznit, jak je jednoznačná referenční identifikace důležitá.

Čas a modus slovesný jsou kategorie, o nichž rozhoduje mluvčí, v závislosti na situaci a komunikačním záměru. Kategorie modu slovesného konstituuje její potenciál jakožto vyjadřovacího prostředku řečového jednání. Větné výpovědi mají primárně potenciální **ilokuční sílu** odpovídající jejich větnému typu, tedy asertivní, interogativní a nejobecněji výzovou (direktivní), interpretace konkrétní výpovědi se pak opírá jednak o tento primární potenciál věty / výpovědi, jednak o interakční podmínky, jimiž se zabývá **teorie řečového jednání a konverzační analýza**. Naproti tomu kategorie rodu slovesného je vázána na gramatické vlastnosti slovesa (tranzitivnost), a posuzování jejího uplatnění závisí na přijatém teoretickém hledisku. Z hlediska tradiční valenční syntaxe se pasivum hodnotí jako prostředek hierarchizace větné propozice, jako prostředek deagentizace (potlačování, anonymizace nebo generalizace agentu); z jiných pozic se zdůrazňuje úloha pasiva v rámci aktuálního členění a při vytváření stavby textu.

Pragmatická dimenze v syntaxi se týká především fungování větných typů konstituovaných modem slovesným, dále pak určitých typů souvětí. Prominentním případem jsou souvětí, v nichž hlavní oznamovací věta obsahuje **performativně použitelné imperfektivum** ve tvaru 1. os. sg. ind. prez. a závislá věta má charakter věty obsahové (tzv. **explicitní performativní formule**) – *Sděluji vám, že ..., Konstatuji, že ..., Žádám vás, abyste ..., atp.* Taková souvětí mají potenciál jednoznačně vyjadřovat jistý typ **mluvního/řečového aktu**. Pragmatickou interpretaci vyžadují rovněž určité typy souvětí formálně podmínkových (typ *Mám-li být upřímný, pak ..., resp. Jestli ho vzali na AMU, tak má asi talent.*), účelových (typ *Abych pravdu řekl, tak ...*), s příčinnou spojkou (*Pršelo, protože jsou mokré chodníky*) a konkluzivních (*Chodníky jsou mokré, takže asi pršelo.*). V podobných souvětích není mezi hlavní a závislou větou vztah, který by odpovídal užitému spojovacímu prostředku a syntakticky závislá věta vyjadřuje ve vztahu k hlavní větě řečové jednání, buďto zdvořilostní, až omluvné (*mám-li být upřímný, abych pravdu řekl*), nebo argumentační – zdůvodňování a usuzování (uvedené typy s *jestli, protože, takže*). Také mnohé ustálené větné a souvětí konstrukce (typy *Co abych, Co abychom, Co takhle, Co když* aj.) se primárně uplatňují jako prostředky jisté **strategie řečového jednání**.

Pragmatickou motivaci mají ovšem i jiné syntaktické jevy, např. značné rozšíření asyndetických souvětí v současné české publicistice lze zčásti připsat komunikační strategii, a

to snaze prezentovat fakta „nezaujatě“, tj. užitou spojku nenaznačovat u vět jejich vzájemné vztahy, hlavně kauzální. Tento typ komunikační strategie je vázán na diskurs zpravodajské psané publicistiky a ukazuje současnou silnou propojenost psané publicistiky (ať už tištěné, nebo internetové) a informačních zdrojů ve zvukové podobě, která se projevuje mj. jako citace nahraných záznamů ve formě přímé řeči s uvozovací větou následující po citátu, která snadno přechází k nevlastní přímé řeči a plynule k řeči nepřímé. Srov. např.

(12) „*V současnosti není zákonem nijak upravena cena nájmu, což prohlubuje nejistotu a zvyšuje stav nouze, při němž zesilují konflikty a spory mezi promájeteli a njemníky,*“ sdělila mluvčí Sdružení nájemníků.

(13) *Primárně půjde o to, zasáhnout maloobchod a pohostinství, plánuje ministr financí*

(14) *Do Vánoc chce mít premiér koncepci pro důchody dnešní střední generace, mluví též o penězích pro zdravotnictví, daňových změnách a o fungování finančních úřadů.*

Samostatnou problematiku představuje tzv. syntax nepřipravených mluvených projevů. První otázkou totiž je, nakolik jde opravdu o „syntax“, tedy pravidelné, prediktabilní a zobecnitelné jevy. Spíše se zdá, že v mluvených projevech máme co dělat s nejrůznějšími okazionálními, kontextem a situací podmíněnými modifikacemi, které sice vykazují jistou míru podobnosti a větší či menší frekvenci opakování, nejsou však nutné, a především nemění podstatu syntaktických jevů (kongruence, rekce), „na nichž“ operují. Obecně lze říci, že posuzujeme-li „viditelnost“ pragmatického aspektu u gramatických jevů, je to syntax, kde je tento aspekt patrně nejzřetelnější. (Soustředění na pragmatické aspekty syntaxe se někdy označuje jako „pragmantax“.) Obecným ukazatelem „syntaktičnosti“ jistého jevu je možnost jej generalizovat a formalizovat. Naopak jevy příslušející pragmatice se vždy týkají **výpovědních událostí**, formalizaci se vzpírají a zobecnění je u nich možné jen v hrubých obrysech. Právě proto, že pragmatická dimenze syntaxe se projevuje především v jednotlivých konkrétních výpovědních událostech, v jejich interpretaci komunikanty, je v těžko zachytitelná – generalizovat a pravidelně popsat lze nanejvýš **pragmatický potenciál** syntaktických jevů. Variovat a aktualizovat syntaktické konstrukce s pomocí zvukových prostředků (parcelace nebo dodatečné připojování, neúplné nebo nedokončené výpovědi, nezřetelné hranice syntaktických celků aj.), v souvislosti s využitím pragmatického potenciálu lexikálních prostředků (částic) lze téměř bez omezení. Syntakticko-pragmatická příznakovost výpovědi ovšem rozeznatelná je a směřuje adresáta k nastartování **inferenčního procesu** vázaného na komunikační situaci. Inferenční proces začíná u rozeznání typu věty založeném na slovesném modu a reference příslušné výpovědi a kromě **implikatur** zahrnuje rovněž uplatnění určitého souboru **presupozic**, který se z hlediska „syntaktické pragmatiky“ jeví jako centrální. Jedním ze specifíků češtiny zřejmě bude např. pragmatická reinterpretace 1. os. sg. prez. jakožto jedné z forem s funkcí příznakově výzovou: *Tak Novák, padám, padám!, Nevlákám se a jdu něco dělat!* Tento výpovědní typ je typický pro určité komunikační situace (vztah mluvčího a adresáta je silně asymetrický ve smyslu adresátovy podřízenosti, mluvčí má důvod předpokládat, že jeho „výzva“ bude splněna, adresát zpravidla nemá možnost požadovanou aktivitu odmítnout) a primárně je vázán na určité prostředí (vojenský výcvik, sportovní trénink); z téhož důvodu však bývá užíván i parodicky.